

Konstitutionell rätt (juridik 1)

Konstitutionell rätt - Statsorganen - makt och ansvar - Lagstiftning, normhierarki och rättskällor - Allmän rättslära

Introduktion

Välkommen till juridik 1. I detta första moment ska du få läsa om ett moment som heter **konstitutionell rätt**. Det är ett område som, om du läser juridik i årskurs 2 och 3, kommer att fördjupa dig. Anledningen till att vi börjara här är att reglerna i detta moment lägger grunden för all annan juridik.

Ordet konstitution kan till exempel betyda "grundläggande egenskaper" eller kort och gott, "grundlag". Båda definitionerna ger en fingervisning om vad det handlar om - regler som är grundläggande. På något sätt skiljer sig dessa normer från övriga regler (som t ex lag). Konstitutionell rätt handlar grundläggande spelregler för makten i vårt samhälle.

I denna första del av konstitutionell rätt kommer vi titta på några grundläggande delar, som handlar om fördelning av makt, statens organ och vilka befogenheter dessa har samt lagstiftningsmakten.

Nedan följer några exempel på frågor som skulle kunna besvaras inom den konstitutionella rätten (detta är bara en litet urval):

- Vem bestämmer i Sverige – och hur vet vi att de har rätt att göra det?
- Varför får inte regeringen göra vad den vill, även om den har stöd av riksdagen?
- Varför är det viktigt att det är riksdagen (och inte regeringen) som stiftar lagar?
- Hur skyddar vi oss mot att makten missbrukas?
- Vem har mest makt i Sverige: riksdagen, regeringen eller domstolarna?
- Varför är domstolarnas oberoende viktigt i en demokrati?

Grundlagar

Ett lands konstitution anger alltså de grundläggande förutsättningarna för hur det landet ska styras. Alla länders konstitutioner ser inte likadana ut. I vissa länder finns det ett dokument, i andra inga dokument alls (men principer). I Sverige finns det fyra grundlagar:

- **regeringsform** - grunden för det svenska statsskicket
- **successionsordning** - anger regler för vem som ärver tronen
- **tryckfrihetsförordning** - rätten att fritt och ocensurerat ge ut tidningar, böcker och andra skrifter
- **yttrandefrihetsgrundlag** - skyddar rätten att sända radio och tv och att publicera texter, bilder och filmer på internet

Dessa grundlagar kallas med andra ord för "konstitution" eller den svenska konstitution. När man talar om ett lands konstitution är det frågor om hur landet styrs och vilka grundläggande rättsliga principer som gäller man menar. Historisk har man använt begreppet **samhällskontrakt** för att prata om samma typ av frågor, alltså konkret hur makten ska utövas, fördelas och begränsas i ett land.

Nedan står det lite mer om dessa grundlagar.

Regeringsform

Regeringsformen (RF) är den mest omfattande av Sveriges grundlagar och beskriver hur landet styrs. Den innehåller regler om statsskicket, hur riksdag och regering arbetar, hur lagar stiftas och vilka grundläggande fri- och rättigheter medborgarna har. Här finns också viktiga principer som demokrati, legalitet och objektivitet.

Varför är den viktig?

RF är grunden för hela det svenska statsskicket. Den skyddar demokratin, begränsar den offentliga makten och garanterar att lagar och beslut följer rättssäkra principer. Utan RF skulle vi sakna tydliga regler för hur makten fördelas och kontrolleras.

Sveriges statsskick

Om vi börjar med att läsa den 1 § i regeringsform står det:

1 § All **offentlig makt** i Sverige utgår från folket.

Den svenska **folkstyrelsen** bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett **representativt** och **parlamentariskt statsskick** och genom kommunal självstyrelse.

Den offentliga makten utövas **under lagarna**.

Demokrati och offentlig makt

Notera att ordet demokrati inte uttryckligen står utskrivet i 1 § RF. Men ryms ändå i den första meningen, "utgår från folket". Vidare nämns även att det ska råda allmän och lika rösträtt. Något som är avgörande för demokratin. Så även om ordet demokrati inte uttryckligen står med så är Sverige utan tvekan en demokrati. Men vad innebär **offentlig makt**?

Offentlig makt är den auktoritet vi tillsammans har valt att erkänna, för att skapa ordning, rättvisa och gemensamma spelregler i det samhälle vi delar.

Det handlar alltså om att "vi" (folket) i regeringsform har bestämt att lägga makten att bestämma över oss själva på en rad aktörer. Dessa aktörer får sin legitimitet, alltså "rätten" att bestämma genom att vi, som folk, givit dessa aktörer den makten.

I korthet innebär det att **riksdagen**, som offentlig aktör, har rätt att bestämma lagstiftning som binder hela samhället. Riksdagen är alltså en (av flera) aktörer som utövar **offentlig makt**. Riksdagen är dock den viktigaste offentliga aktören. Det är här folkets vilja finns representerad.

Folkstyrelsen - representativt

I Sverige så finns det alltså flera offentliga aktörer (statsorgan) som utövar offentlig makt (mer om dessa längre fram). Men riksdagen är den aktör som står högst i hierarkin. Hela det svenska statsskicket vilar på tanken om folksuveränitet, som betyder att det är folket som innehar all makt, det finns ingen högre auktoritet. Men är det så att hela folket får vara med och besluta om alla frågor som berör oss som samhälle? Nej, i Sverige har vi ett representativt statsskick. Det innebär att vi i återkommande val väljer representanter som fattar beslut (tex lagstiftar) åt oss i riksdagen. Riksdagens ska alltså representera hela folkets vilja.

Parlamentariskt statsskick

Om riksdagen går att placera högst av det offentliga aktörerna är det möjligt att resonera i termer av att regeringen kommer därefter. I begreppet "parlamentarism" så syftar man på ett system där ett parlament (riksdagen) bestämmer lagar, men den som styr landet är regeringen. Regeringen är dock beroende av riksdagens förtroende. Så i ett parlamentarisk statsskick så styr regeringen, men är underställda och måste följa riksdagens lagstiftning. Och om regeringen tappat riksdagens förtroende kan riksdagen misstroendeförklara regeringen (eller enskild minister).

Under lagarna

Det sista stycket i 1 § syftar på en mycket viktig princip, legalitetsprincipen. Det handlar om att den offentliga makten (regeringen och dess myndigheter) inte får agera utan stöd i lag. Det enklaste exemplet att prata om är att polis inte får gripa en medborgare utan tydligt lagstöd.

Objektivitetsprincipen

I 1 kap. 9 § nämns en viktig princip för hur det offentliga ska utföra sina arbetsuppgifter.

9 § Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttäcka saklighet och opartiskhet.

Ovan ges uttryck för objektivitetsprincipen. Offentlig makt ska utövas så att alla behandlas lika inför lagen. Myndigheter, domstolar och andra offentliga aktörer måste vara sakliga och opartiska. Ingen får särbehandlas på grund av t.ex. religion, kön, hudfärg, ålder eller ekonomisk ställning, och beslut ska byggas på fakta och regler – inte personliga åsikter eller känslor. Detta är viktigt eftersom det garanterar att alla behandlas rättvist, skapar förtroende för det offentliga och minskar risken för korruption och godtycke.

Offentliga aktörer

I övrigt kan man i 1 kap RF läsa kort om de offentliga aktörerna (mer om dessa i nästa avsnitt).

4 § Riksdagen är folkets främsta företrädare.

6 § Regeringen styr riket. Den är ansvarig inför riksdagen.

8 § För rättskipningen finns domstolar och för den offentliga förvaltningen statliga och kommunala

förvaltningsmyndigheter

I ovan tre lagrum hittar vi att det i Sverige finns, **riksdag, regering, myndigheter** och **domstolar** (som är en slags myndighet).

Grundläggande fri- och rättigheter

Regeringsformens andra kapitel innehåller en lista över viktiga fri- och rättigheter, t.ex. yttrandefrihet, demonstrationsfrihet, skydd mot kroppslig bestraffning och skydd för egendom. Dessa rättigheter är centrala i en demokrati och syftar till att begränsa det offentligas makt över individen.

Skyddet gäller vertikalt – mot det allmänna (riksdag, regering, myndigheter, kommuner, domstolar och andra med myndighetsuppgifter) – och inte horisontellt mellan privatpersoner. Det innebär att enskilda medborgare får vissa garantier mot statens och myndigheternas agerande.

Eftersom riksdagen är folkvald kan den lagstifta fritt inom grundlagens ramar, och vår främsta möjlighet att påverka är genom val vart fjärde år. Fri- och rättigheterna i 2 kap. fungerar därför som ett skyddsnät mot att riksdagen eller andra offentliga organ missbrukar sin makt.

Skyddet i RF kompletteras av Europakonventionen och EU:s rättighetsstadga. Även om systemen liknar varandra kan omfattning och tolkning av rättigheter skilja sig beroende på rättskällor och praxis.

Varför är det viktigt? Det bevarar våra grundläggande friheter, stärker demokratin och skyddar medborgarna från godtyckliga eller orättvisa beslut från det allmänna.

Exempel 1 - Yttrandefrihet RF 2:1

Med rättigheten: Du kan öppet kritisera regeringen på sociala medier eller i en demonstration utan att riskera att bli straffad av staten.

Utan rättigheten: Att skriva ett kritiskt inlägg om regeringen kan leda till att du grips, får böter eller fängelse. Tidningar och medier får inte publicera material som är negativt om de styrande.

Exempel 2 - Rörelsefrihet RF 2:8

Med rättigheten: Du kan resa fritt inom landet och välja var du vill bo eller arbeta. Du kan även lämna Sverige och återvända när du vill.

Utan rättigheten: Staten kan hindra dig från att lämna din hemstad eller flytta till en annan del av landet. Du kan bli tvungen att be om tillstånd för att besöka släktingar i en annan region, och kan nekas om myndigheterna inte "godkänner" resan.

—

I juridik 2 sker det en rejäl fördjupning i allt detta.

Tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlag

I Sverige har vi två grundlagar som handlar om yttrandefrihet i olika medier: Tryckfrihetsförordningen

(TF) och Yttrandefrihetsgrundlagen (YGL). Båda skyddar vår rätt att uttrycka åsikter och sprida information, men de gäller i olika sammanhang.

TF gäller tryckta medier som tidningar, böcker och tidskrifter. Den slår fast att vi får skriva och sprida information fritt utan att myndigheterna kan förhandsgranska (censurera) det vi vill publicera. I TF finns också **offentlighetsprincipen** – en unik svensk regel som ger alla rätt att ta del av offentliga handlingar hos myndigheter. Det gör att vi kan granska makten och se hur beslut fattas.

YGL gäller radio, tv, film och vissa webbplatser med en ansvarig utgivare. Den fungerar på samma sätt som TF men är anpassad till dessa medier.

Båda lagarna ger också **meddelarfrihet**, vilket betyder att vem som helst får lämna uppgifter till journalister, även om uppgifterna annars skulle vara hemliga, och att myndigheter inte får försöka ta reda på vem som lämnat uppgifterna.

Varför är de viktiga?

TF och YGL är grundläggande för att demokratin ska fungera. De gör det möjligt för människor att öppet säga vad de tycker, sprida information och få insyn i hur makten används. Utan dessa lagar skulle staten kunna styra vilken information vi får, stoppa kritik och hemlighålla beslut. Med dem kan medborgare, journalister och forskare granska myndigheter, avslöja missförhållanden och delta i samhällsdebatten utan rädsla för straff.

Successionsordningen

Successionsordningen (SO) är en av Sveriges fyra grundlagar och bestämmer vem som ska ärva tronen och bli statschef. Den slår fast att Sverige är en monarki och att statschefen är kung eller drottning. Sedan 1980 gäller full kognatisk tronföljd, vilket betyder att det äldsta barnet ärver tronen oavsett kön.

Varför är den viktig?

SO säkerställer en tydlig och fredlig ordning för vem som blir statschef. Utan den skulle det kunna uppstå konflikter om vem som har rätt till tronen, vilket kan skapa politisk osäkerhet.

Rättsstat & Rättssäkerhet

En rättsstat betyder att alla, både medborgare och myndigheter, måste följa lagarna. Ingen står över lagen. Det är en av de viktigaste grunderna i en demokrati. Rättstaten ska även upprätthålla det som heter rättssäkerhet. Det är ett begrepp som kan vara svårt att definiera exakt. Två principer, som även syns redan i kapitel 1 i regeringsform är legalitetsprincipen, RF 1:1 och objektivitetsprincipen, RFV 1:9.

Utöver dessa ska vi lägga till två andra kärnvärden. Definitionen nedan bygger på Josef Zilas resonemang.

1. Legalitetsprincipen:

Reglerna ska vara tydliga och förutsebara, så att individen kan veta i förväg vad som gäller. "Inget brott utan lag, inget straff utan lag" (nullum crimen, nulla poena sine lege) är en gammal princip, ett annat sätt att försöka fånga denna aspekten är att styras genom "the rule of law" istället för "the rule of men".

2. Tillämpningsgarantier: Det räcker inte att lagar finns – de måste också tillämpas på ett rättvist och förutsägbart sätt. Tillämpningsgarantier handlar därför om de regler och mekanismer som skyddar individen när staten eller myndigheter fattar beslut. De ser till att människor får en rättvis behandling, att fel kan rättas till och att maktutövning kan granskas i efterhand.

Här ingår bla:

1. Rättvis rättegång (oberoende domstolar, opartisk domare, rätt till försvar).
2. Rätten att få sin sak prövad (överklaga myndighetsbeslut, tillgång till domstol).
3. Möjlighet till överprövning (flera instanser).

3. Likhet och objektivitet (objektivitetsprincipen):

Objektivitetsprincipen betyder att myndigheter och domstolar måste vara sakliga och opartiska. Alla människor ska behandlas lika inför lagen, oavsett kön, etnicitet, religion, namn eller bakgrund.

4. Demokratisk förankring och kontroll:

Rättssäkerheten förutsätter att medborgarna har förtroende för att lagar och regler följs även av staten själv. Demokratin är grunden för att lagarna ska ha legitimitet: de stiftas av riksdagen, som är folkvalt, och ytterst bygger reglernas auktoritet på folkets vilja.

Men demokratisk förankring räcker inte i sig. Det behövs också kontrollmekanismer för att se till att makten inte missbrukas. Exempel på sådana kontrollfunktioner är:

- Justitieombudsmannen (JO): granskar att myndigheter följer lagar och regler.
- Konstitutionsutskottet (KU): granskar regeringens arbete och kan rikta kritik mot ministrar som brutit mot regler eller missbrukat sin makt.
- Normprövning i domstol: domstolar kan underkänna en lagregel eller ett beslut om det strider mot grundlag eller andra högre normer.

Detta kärnvärde fångar också en djupare tanke: rättssäkerheten bärs upp av oss alla. Om medborgarna inte accepterar spelreglerna, följer lagarna eller litar på kontrollmekanismerna, riskerar hela systemet att försvagas. Rättssäkerheten bygger därför i slutändan på att vi som medborgare "köper" värden som likhet inför lagen, rättvis prövning och att makt ska kunna granskas.

I korthet: I en rättsstat så utövas den offentliga makten under lag. Rättssäkerheten ser till att ordna med ett lager av trygghet och rättvisa för medborgaren.

From:

<https://juridik.kristiansen.nu/> - Juridik på gymnasiet

Permanent link:

<https://juridik.kristiansen.nu/doku.php?id=konstitutionellraett:intro1&rev=1756820413>

Last update: 2025/09/02 13:40

